

**Latgaliečių kalba ir kiti baltų kalbų regioniniai variantai:
tarpdalykiniai sprendimai ir tyrimo galimybės**

**Latgaliešu valoda un citi baltu valodu reģionālie varianti:
multidisciplināri risinājumi un pētniecības perspektīvas**

**Latgalian and other regional varieties of the Baltic languages:
Interdisciplinary solutions and research opportunities**

PIOTR GRABLUNAS

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Uniwersytet Warszawski

grablun@amu.edu.pl

Daugiakalbystė Latgaloje. Šeima, mokykla ir „gatvė“ kaip daugiakalbystės praktiką palaikantys faktoriai – kelių naratyvinių pasakojimų ir kalbinių biografijų ištraukų nagrinėjimas

Šio pranešimo objektas – kelių daugiakalbių Latgalos gyventojų interviu ir naratyvinių pasakojimų, papildančių kalbinių portretų kūrimą, nagrinėjimas remiantis tyrimais, kurie yra Europos mokslinių tyrimų tarybos (EMTT) finansuojamo projekto pagal Europos Sąjungos mokslinių tyrimų ir inovacijų programą „Horizontas 2020“ dotacijos sutartį Nr. 101002696 ERC-2020-COG MULTILING-HIST dalis.

Pranešime aptariamos medžiagos pagrindą sudarys atrinktos pusiau struktūruotų sociolingvistinių interviu, vadinamųjų kalbos biografijų, atliktų Latgaloje nuo 2023 m. liepos iki 2024 m. lapkričio mėn., fragmentai. Interviu buvo vykdomi tyrimui pasirinktose vietovėse: Rėzeknėje, Kraslavoje, Ludzoje ir Varaklianoose (atliktas 51 pusiau struktūruotas interviu su suaugusiais daugiakalbiais asmenimis).

Kita projekto dalis – Latgalos mokyklų mokinių kalbiniai portretai. Portretus mokiniai kūrė per organizuotas praktines dirbtuves, o pasakojimai, susiję su portretais, taip pat buvo įrašyti ir transkribuoti. Per šį tyrimo etapą buvo sukurti 123 kalbiniai įvairaus amžiaus mokinių portretai.

Suaugusieji respondentai, dalyvavę šiame tyrime, dažniausiai užima svarbius vaidmenis jų gyvenamosiose vietovėse, yra bendruomenių lyderiai. Įrašant interviu, kai kurie iš respondentų, jei norėjo ir sutiko, patys kūrė savo kalbinius portretus ir (arba) kalbinę laiko ašį. Naratyvinis pasakojimas portretų ar ašies kūrimo metu taip pat buvo fiksuojamas ir vėliau transkribuojamas. Tyrime dalyvavę suaugusieji respondentai mokėjo ne mažiau kaip tris kalbas, tačiau daugeliu atvejų kalbų repertuarai buvo žymiai platesni.

Pranešime visų pirma bus remiamasi jų pasisakymų fragmentais. Papildomai bus pateikti fragmentai iš pasakojimų, įrašytų per mokyklose vykusias dirbtuves. Latgalos gyventojai jau daug šimtmečių gyvena daugiakalbinėje ir daugiakultūrinėje aplinkoje. Daugiakalbystė, ypač miestuose, regioniniuose centruose ir etniškai mišrioje vietovėje, daug kur yra natūrali, dažnai įgyjama be institucinės paramos mišriuose namuose ir šeimose bei per socialinius ryšius, pavyzdžiui, bendraujant su bendraamžiais už mokyklos ribų, mokykloje per pertraukas ir paprastai su kaimynais. Patys respondentai kai kuriuos daugiakalbystės įgijimo būdus apibūdina kaip kalbų mokymąsi gatvėje ar kieme.

Interviu metu respondentai pasakojo apie kalbos vartojimą vaikystėje ir paauglystėje, kai jie lankė mokyklą. Jie pristatė savo kalbines biografijas, kuriose pasakojo, kaip formavosi ir brendė jų daugiakalbystė. Interviu metu jie taip pat apibūdino su mokykla susijusias situacijas, mokyklose vartojamą dėstomąją kalbą ir ne visai formalias situacijas, vykstančias už mokyklos ribų arba tarp pamokų per pertraukas. Kiekvieno respondento kelias į daugiakalbystę buvo šiek tiek kitoks. Vieniems pradinis taškas buvo dvikalbystė arba (kartais) daugiakalbystė, o kiti savo daugiakalbystę kūrė ir ugdė palaipsniui, tam tikrais etapais. Per gyvenimą formavosi taip pat jų kalbinė tapatybė, kuri daugiakalbių žmonių atveju yra labai sudėtinga, dinamiška ir sunkiai suvokiama tiek jų pačių, tiek tyrinėtojų. Žinoma, vietovės, iš kurių buvo kilę respondentai ir kuriose jie užaugo yra labai reikšmingos. Šiuo atveju taip pat svarbus yra istorinis, politinis ir visuomeninis kontekstas bei šių vietų kalbinė aplinka. Itin įdomūs ir identiteto aspektai – tiek etniniai ir kalbiniai, kaip ir politiniai bei regioniniai. Kai kuriais atvejais šios tapatybės buvo

daugiasluoksnės ar mišrios (hibridinės), tačiau pasitaiko ir gana aiškių, tvirtai apibrėžtų tapatybių. Atsižvelgiant į įvairių veiksnių įvairiapusiškumą ir sudėtingumą, kalbos, sudarančios atskirų pašnekovų kalbinį repertuarą, jų įsisavinimo tvarka, vartojimo sritys ir prestižas skiriasi.

Pranešime bus aptarti keli respondentų pasakojimų fragmentai, kuriuose kalbama apie jų kalbinį repertuarą, kurį sudaro įvairių kalbų konfigūracijos ir jų nuostatos tam tikrų kalbų atžvilgiu, atsižvelgiant į šeimos, mokyklos ir gatvės ar kiemo vaidmenį daugiakalbystės įgijimo procese.

ANGELIKA JUŠKO-ŠTEKELE

RTU Rēzeknes akadēmija
angelika.jusko-stekele@rtu.lv

SANDIS LAIME

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
sandis.laime@lulfmi.lv

Metodiskas pieejas meklējumi digitalizēto latgaliešu folkloras kolekciju normalizēšanai

Digitalizētu folkloras rokrakstu normalizēšana ir viens no būtiskākajiem folkloristikas izaicinājumiem, kas vērsts uz dažādos periodos, atšķirīgās ortogrāfijas tradīcijās un ar atšķirīgu lingvistisko kompetenci fiksētu rokraksta tekstu vienādošanu pēc noteiktiem kritērijiem. Tās mērķis ir folkloras teksta pieraksta nestandardizētu versiju pielāgošana oficiālās ortogrāfijas prasībām, tai skaitā novēršot kļūdainas, nesalasāmas vai nekonsekventas un līdz ar to nesaprotamas valodas formas, kā arī atjaunojot oriģinālu informāciju, kas tehnisku iemeslu dēļ pazaudēta vai nav saprotama. Normalizētie teksti efektīvāk izmantojami pētniecībā, izmantojot digitālo humanitāro zinātņu metodes, digitālajā arhīvistikā, nodrošinot produktīvāku meklējamo leksēmu atrodamību, kā arī izglītojošiem mērķiem, piedāvājot digitālā arhīva lietotājam tekstus mūsdienīgā, saprotamā formā. Attiecināta uz latgaliešu folkloras tekstiem, normalizēšana iegūst starpdisciplināru raksturu, aptverot digitālās folkloristikas un tādu valodniecības nozaru kā valodas vēsture, dialektoloģija un ortogrāfija jautājumus.

Latviešu folkloras krātuves (LFK) digitālajā arhīvā garamantas.lv glabājas 1'007'450 manuskriptu failu, no kuriem vairāk nekā 55'000 failu (jeb 5.5%) ir latgaliešu valodā. Visam latgaliešu folkloras rokrakstu krājumam raksturīga liela pieraksta veidu dažādība, ko citastarp noteicis arī vēsturiskais latgaliešu valodas ortogrāfijas formēšanās process, kas aizsākās jau 19. gadsimta beigās un turpinās līdz mūsdienām. Šī dažādība kavē pilnvērtīgu latgaliešu folkloras krājuma izmantošanu izglītības vajadzībām un folkloras digitālajā pētniecībā.

Valsts pētījumu programmas "Digitālās humanitārās zinātnes" projektā "Atvērtas un FAIR principiem atbilstīgas digitālo humanitāro zinātņu ekosistēmas attīstība Latvijā" (Nr. VPP-IZMDH-2022/1-0002) uzsāktajā latgaliešu folkloras rokrakstu normalizēšanas principu izstrādē pētnieku grupa nonākusi pie vairākiem priekšnosacījumiem, kas ir būtiski veiksmīgam normalizēšanas procesam. Tie ir Latgales izlokšņu aprakstu aptvere dialektoloģijas pētījumos, digitālu atbalsta rīku izstrāde, latgaliešu valodas pareizrakstības noteikumu ieviešanas gaita un to korelācija ar mācību programmām skolās, rūpējoties par normalizēšanas procesam sagatavotiem lietotājiem.

Vai un ciktāl ir pieļaujama izlokšnē pierakstītu folkloras tekstu normalizēšana atbilstoši latgaliešu ortogrāfijas normām, vai un ciktāl pieļaujama konkrētā dialektālajā areālā pierakstītu pirmšķietami dialektāli autentisku tekstu pielāgošana attiecīgās izlokšnes īpatnībām – tieši šie problēmjautājumi ir noteikuši pētījuma mērķi – uz divu LFK Latgales folkloras kolekciju piemēra vērtēt latgaliešu valodā pierakstīto tekstu normalizēšanas izaicinājumus, no vienas puses, respektējot jebkura teksta kā avota vērtību, no otras puses, publicējot tos tādā kvalitātē, lai teksts būtu pilnvērtīgi izmantojams izglītības vajadzībām, folkloras digitālajā pētniecībā un citējams publikācijās. Digitālajās humanitārajās zinātnēs šīs divas pieejas mēdz raksturot kā deduktīvo (*deductive, rule-based*), kas paredz teksta salāgošanu ar oficiāliem likumiem, normām, standartiem, un induktīvo (*inductive*), kurā izmaiņas ir pēc iespējas tuvākas konkrētā teksta tipiskajām īpatnībām. Pētījumā ar deduktīvo pieeju raksturoti kultūrvēsturiskie apstākļi, kas ietekmēja vai varētu būt ietekmējuši (iniciējuši, reglamentējuši) folkloras kolekciju tapšanu. Pie šiem apstākļiem pieder, piemēram, uzsaukumi folkloras vākšanai, tajos iekļautās norādes folkloras pierakstītājiem, rakstu valodas normatīvais regulējums un izlokšņu apraksti, kas ļauj pirmšķietami sagaidīt izlokšnes īpatnības tās areālā pierakstītos

folkloras tekstos, jo sevišķi, ja pastāv norādes, ka gan folkloras pierakstītājs, gan viņa teicēji nāk tieši no šī areāla. Balstoties tieši uz šādiem apsvērumiem, analīzei rakstā izvēlētas divas LFK kolekcijas. Abas kolekcijas LFK iesūtītas periodā no 1926. līdz 1937. gadam, abu kolekciju autori ir skolēni, tajās aptaujātie teicēji nāk no vienas izloksnes areāla. Kolekcijas tiek analizētas ar induktīvo pieeju, fiksējot tieši šīm kolekcijām raksturīgās pieraksta u. c. īpatnības, kas, atkal atgriežoties pie deduktīvās pieejas, tiek salīdzinātas ar izloksnes aprakstiem un rakstu valodas ortogrāfijas normām kolekcijas pierakstīšanas laikā. Noslēgumā piedāvāts raksta autoru skatījumā atbilstošākais konkrētas kolekcijas normalizēšanas risinājums, kuru tipoloģiski varētu piemērot visu latgaliešu folkloras rokraksta kolekciju normalizēšanas principiem.

ANTRA KLAVINSKA

RTU Rēzeknes akadēmija
antra.klavinska@rtu.lv

Vietvārdu *Rīga*, *Daugavpils* un *Rēzekne* diskursīvie modeļi: Mūsdienu latgaliešu runas korpusa datu analīze

Īpašvārdu pētniecībā mūsdienās arvien aktuālāks kļūst socioonomastikas virziens, kas pēta īpašvārdu lietojuma sociālos, kultūras un situatīvos apstākļus. Socioonomastikas pētījumi aktualizē arī īpašvārdu lietojuma reģionālo, lokālo izpausmju identificēšanu, kā arī īpašvārdu variantumu un mainību. Novators virziens īpašvārdu pētniecībā ir korpusa onomastika (*corpus-assisted onomastics* (CAO)), kurā kā datu avots tiek izmantoti tekstu korpusi. Analīze balstās uz korpuslingvistikas metodēm, un pētījuma priekšmets ir īpašvārdu izplatība, to lietojums kontekstos, kā arī reģionālās un lokālās variācijas (Jantunen et al. 2022).

Kā datu avots šajā pētījumā izmantots Mūsdienu latgaliešu runas korpus (MuLaR 2024). Tas ir spontānas runas korpus, kas ietver interviju audio ierakstus un to transkripcijas no lauka pētījumiem Latgalē, TV un radio raidījumiem, kā arī Sibīrijā dzīvojošo latgaliešu intervijām. Katram ierakstam ir pievienoti metadati: ieraksta vieta un laiks, audio segmenta ilgums, kā arī runātāja dzimums un vecums. Korpusa izveide uzsākta 2021. gadā, pētījumā izmantota 2024. gada versija, tās apjoms ir 27 stundas (200 000 tekstvienību). Korpus pieejams divās vietnēs: RTU Rēzeknes akadēmijas vietnē <https://mularkorpus.rta.lv/> un Nacionālās korpusu kolekcijas (NKK) vietnē <https://korpus.lv/id/MuLaR>. Šajā pētījumā izmantota NKK vietne NoSketch Engine platformā, kur pieejami daudzveidīgāki korpusa rīki. Būtiskākais ierobežojums datu ieguvē ir tas, ka korpus nav lemmatizēts un morfoloģiski marķēts, līdz ar to vēl daudz kas darāms manuāli. Šis korpus nav speciāli veidots vietvārdu pētījumam, un tā saturs ir ļoti daudzveidīgs, līdz ar to arī vietvārdu kolokācijas atklāj dažādus kontekstus.

Vietvārdi ir nozīmīga īpašvārdu grupa, tie var atklāt vietas identitāti un atspoguļot svarīgas sociālās struktūras. Šī pētījuma mērķis ir atklāt, kādus priekšstatus par Mūsdienu latgaliešu runas korpusā (MuLaR 2024) biežāk pieminētajām pilsētām, proti, Rīgu, Rēzekni un Daugavpili, pauž latgaliski runājošā kopiena, kādus vietvārdu variantus lieto respondenti atkarībā no dzīves vietas un vecuma. Pētījuma jautājumi: (1) Kādi vietvārdu *Rīga*, *Daugavpils* un *Rēzekne* nosaukumu varianti lietoti MuLaR? (2) Ko par variantu izvēli liecina korpusa metadati par runātāja vecumu un dzīvesvietu? (3) Kādi diskursīvie modeļi raksturo katru no šīm pilsētām? (4) Kā šie diskursi atšķiras viens no otra? (5) Kā CADS (*corpus-assisted discourse studies*) metodoloģija palīdz atklāt vietvārdu kontekstuālo informāciju un diskursīvos modeļus?

Pētījumā izmantotā korpusa diskursa pētījumu metode (CADS) apvieno kvalitatīvās un korpuslingvistikas metodes, lai pētītu atslēgvārdu biežumu, konkordanci (lietojumu kontekstā) un kolokācijas (vārdus, kas runas korpusā statistiski nozīmīgi bieži parādās kopā ar vietvārdiem) ar mērķi atklāt diskursa tipus (Partington et al. 2013). Frekvences analīzē noskaidrots, ka MuLaR (2024) biežāk pieminētie pilsētu nosaukumi ir *Reiga* (166 vārdlietojumi), variants *Rīga* (2) un *Ryga* (2); *Rēzekne* (95), arī fonētiskais variants *Riezekne* (77); *Daugovpils* (80), arī varianti *Daugavpils* (11), *Dauguopils* (3) un *Dinaburga* (1). Ņemot vērā korpusa nelielo apjomu, kolokāciju analīzē izmantotas minēto vietvārdu piecas labās un kreisās puses kolokācijas, kas parādās korpusā vismaz 2 reizes, tad tiek veidots kolokāciju saraksts, veicot manuālu lemmatizēšanu un norādot vārdlietojumu biežumu. Tālāk kolokācijas, balstoties uz to nozīmi, tiek klasificētas semantiskās grupās, kas ir diskursa prosodijas (*discourse prosodies*) jeb izteikumu īpašības parādīties noteiktos diskursīvos kontekstos (Baker 2006). Spilgtāko piemēru ekscerpēšanai izmantota konkordanču analīze.

Šāda vietvārdu analīze atklās, kādi diskursīvie modeļi latgaliski runājošo kopienā raksturo Latvijas galvaspilsētu un divas lielākās Latgales pilsētas, kā kvalitatīvi un kvantitatīvi atšķiras priekšstatī par katru no pilsētām. Pētījumā iegūtās atziņas, izmantojot šo jauno metodoloģiju, var ne tikai bagātināt vietvārdu izpēti lingvistisko dimensiju, bet arī veicināt sociāli ilgtspējīgāku pilsētplānošanu.

Literatūra

- Baker, P. (2006). *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum.
- Jantunen, J.H., Ainiala, T., Jokela, S., & Tarvainen, J. (2022). Mapping Digital Discourses of the Capital Region of Finland: Combining Onomastics, CADS, and GIS. *Names: A Journal of Onomastics*. Vol. 70, Issue 1, Winter 2022, pp. 20–39. DOI 10.5195/names.2022.2289.
- MuLaR (2024). – Martena, S., Nau, N., Kļavinska, A., Juško-Štekele, A., Kociņš-Kūceņš, A., Sprukte, A., Briška, A., Gusāns, I., Mazure, L. *Mūsdienu latgaliešu runas korpus (MuLaR)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, <http://hdl.handle.net/20.500.12574/118>.
- Partinton, A., Duguid, A., & Taylor, Ch. (2013). *Patterns and Meanings in Discourse: Theory and Practice in Corpus-assisted Discourse Studies (CADS)*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.

LIDIJA LEIKUMA

Latvijas Universitāte
lleikuma@inbox.lv

Par pīterpilišu raksteibu latgališu volūdys normiešonys kontekstā

Pīterpiliši ir pyrmuo latgališu iņteligeņcis paaudze, kas izagleitoj Sanktpīterburgā, jī i pyrmī tautys goreigi mūdynuotuoji. Pīterpiliši ir golvonī 19. i 20. godu symta mejis latgališu rokstu veiduotuoji i kūpieji, pareizraksteibys vaicuojumu kuortuotuoji, dzymtuos volūdys īdzeivynuotuoji rokstu formā, latgališu periodikys suocieji i turātuoji i tml. Par itū vysu jau Leikuma 2010.

Latgališu raksteibys kūpšonys dorbā ir svareigi zynuot ortografejis kuortuošonys viesturi, kurā svareigys ir divejis pusis: a) literarūs normu nūsaceišonys mehanisms, jamūt vārā agruokū praksi i bolstūtīs iz atteiceigūs izlūksņū pazeišonys, b) pījimtūs lāmumu perspektive.

Pīterpilišu raksteiba, byudama ar vairuokom rupom klaidom 1907. goda 17. augusta ortografejis apspridis pījāmumūs, nūsaturēja ap 20 godu, īvyļkdama pādus vēļ i tuoluokajā. Tū veicynova iz sapuļcis lāmumu pamata sagataveituo O. Skryndys gramatika (1908), koč autors labi redzēja vīnu ūtru pretrunu storp saspristū i izlūksnēs reali runuotū. Lāmumi sapuļcē tyka pījimti ar bolsuošonu.

Pīterpilišu diskusejis ap raksteibys niaņsem i pošu lāmumu pījimšonys process īpazeistams žurnalā „Latgolas Škola“ (1935, nr. 3) i laikabīdru atmiņuos, pījimtī lāmumi skaitomi žurnalā i ari originalā O. Skryndys rūkrokstā — augusta sapuļcis protokolu, nasagaidejuši apsūleituos nūdrukošonys „Auseklī“, latgališu jaunīšu savīneibys „Gunkurs“ aktivisti sagatavej šapirografa nūvyļkumā i izplota ar 1912. goda 26. septembra datiejumu.

1907. goda 17. augusta sapuļcē pīsadola 10 bazneickungu (K. Skrynda, N. Rancāns, P. Smeļters, F. Trasuns, J. Veļkme, G. Začs, F. Laizāns, Tukišs i c.) i 3 studente (O. Skrynda, F. Kempis, O. Laizāns), puorstuovi ni vysaidu Latgolys izlūksņū. Zineiguokais iz vysu, jis i sapuļcē caltūs vaicuojumu projekta autors — O. Skrynda. Skrynda beja labi īpaziņš sovū Leiksnys i kaimiņū (Kolupa, Vuorkovys, Preiļū), taipat Varakļūonu, Ondrupinis i Baļtinovys izlūksnis, kur beja vuocs tautys dzīsmis K. Barona „Latvu Dainom“. Acimradzūt taišni pa itam vāluok gramatikā tik daudzi paralelūs formu i pīzeimu par latgališu runys atšķireibom.

Sapuļce suocās ar debatem pryncypialys dobys vaicuojumā, „voi kūpt sovū izlūksni patstuoveigi“. Vīnojas — „Latgalijas dialektu ari atzeit par literaturas volūdu“.

Viertejūt sapuļcē apspristūs 17 vaicuojumus i ar bolsu vairuokumu pījimtūs lāmumus, sprīdieji slavejami par gribiešonu atsabreivuoit nu pūliskuos grafikys divskaņu raksteibā (1. *ai, ei, oi, ui* raksteit ar *i*, na ar *j*, koč 4. punktā burtu *j* īsoka paturēt (*lobajs*, kam lūcejumā ir *lobajam*). Pa vacam paturāts *w* i vareiba leidzskaņus meikstynuot ar *i* (ASg. *skaniu*).

Vairuoki vaicuojumi izsprīsti kai myusu dīnuos: 7. *kauli, kolni*, na *kauly, kolny*; 8. *lyni, zyrgi*; 14. *es lyku, tu lyki*; 15. *lyka, wede*, i tei ir sapruoteiga vīnuošonuos. Korekts īsacejums i 14. punktā: refleksivajuos formuos raksteit *sa*, na *si* (*apsažalot*, bet na *apsižalot* voi *apsižalotis*).

Leluokuo klaida, ar kū pīterpiliši tyka „slovoni“, ir lītuošonai īsaceituo krūpluo pīdiekļu raksteiba: 10. raksteit *-iba, -ica, -ig* (*draudziba, baznica, warijs*); 11. substantivu deminutivūs *-enš, -enia*, bet *-its, -ite*; 13. infinitivā *-et, -it* (*redzet, lasit*).

Sovaiduo pīdiekļu raksteiba ir līcynuojums pīterpilišu lelajai gribiešonai dreizuo satecēt vīnā straumē ar cytim latvīšim. Klaidys var izaruodeit ciši dzeiveleigys i nūsaturēt garai (Skrinda 1908: 25–27; 31 īsoka raksteit *-its, -ite, -inš, -inia, -iba, -ica; -igs*; vāluokuos ortografejis konferencejis (1918, 1921., 1923.) oplomū sprīšonu nūstypryno).

Itū pīterpilišu raksteibu lobuot spiej tikai 1927.–28. goda Izgleiteibys ministreis īcaltuo pareizraksteibys komiseja, kas aizavylkušuos naprecizitatis nūmaina ar latgališu runai dabeigim pīdieklam, rokstūt: *-eits, -eite, -eņš, -eņa, -eiba, -eica* (sal. Strods 1929: 22; Zeps 1929: 12). Par ceiņu deļ dabeigys izrunys formu pareizraksteibys komisejis lūcekli runoj i vāluok: Strods 1944: 365–366; Zeps 1987: 19.

Avoti un literatūra

- Leikuma 2010 — L. Leikuma. Skaņa i burts: atbiļsteibu mekliejumi pīterpilišu gruomotuos // Centrs i perifereja: perspektivu maiņa. Marijis Andžānis symtgadei. 2. storptautyskuo latgalistikys konference (Rēzekne, 2009. goda 15.–17. oktobris), Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2010, 56.–78. lpp.
- L-iks 1935 — J. L-iks. Kai rodōs vīneiba myusu dialekta rokstūs // Latgolas Škola, 1935, nr. 3. 6.–8. pl.
- Skrinda 1908 — O. Skrinda. Латышская грамматика летгальского наречия = Latwišu wolúdas gramatika. С-Петербург, 1908. 78 pl.
- Strods 1929 — P. Strods. Redakcijas pizeime // Zīdūnis, 1929, nr. 7. 22.–24. lpp. (Puorpubliciejums: Tāvu zemes kalendars 1996. godam. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1995. 243.–246. pl.)
- Strods 1944 — P. Strods. Latgaļu dialekta ortografijas problemas // Rokstu krōjums latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 godu atcerei. Daugavpiļs: V. Loča izdevnīceiba, 1944. 365.–370. lpp. (Puorpubliciejums: Tāvu zemes kalendars 1996. godam. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1995. 253.–258. pl.)
- Zeps 1929 — F. Zeps. Kaida ir jaunō ortografija? // Latgolas Škola, 1929, nr. 9. 9.–14. lpp. (Puorpubliciejums: Tāvu zemes kalendars 1996. godam. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1995. 246.–253. pl.)
- Zeps 1987 — F. Zeps. Napabeigta latgaļu ortografijas reforma // Dzeive, Nr. 161. [Minhene]: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1987. 19.–20. pl. (Puorpubliciejums: Tāvu zemes kalendars 1996. godam. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1995. 258.–261. pl.)

SANITA MARTENA

RTU Rēzeknes akadēmija
sanita.martena@rta.lv

“Muni radinīki dzeivoj Dagdā, bet viņi visi latviski runā” – latgaliešu valoda un citi latviešu valodas reģionālie varianti latviešu diasporas stāstos

Kopš 2023. gada tiek veikts pētījums par latviešu valodas un citu valodu lietojumu diasporas ģimenēs, īpašu uzmanību pievēršot ģimenes valodu politikai un tās ietekmei uz latviešu valodas lietojumu un nodošanu tālāk nākamajām paaudzēm. Dati pamatā ir iegūti, izmantojot padziļinātās intervijas jautājumus (kopumā 18), kas grupēti četrās daļās: 1) valodu lietojums ģimenē; 2) valodu lietojums makrovidē, t. i., saziņā ar kaimiņiem, ar latviešu diasporu u. tml.; 3) viesošanās Latvijā, remigrācijas iespējamība; 4) valodu (latviešu valodas, citas ģimenes valodas, jaunās mītnes zemes valodas) uztvere un nozīme ģimenē. Visvairāk jautājumu tika iekļauts pirmajā daļā, lai iegūtu informāciju par vienošanos starp ģimenes locekļiem par ģimenē lietojamām valodām, reālo valodas praksi dažādās ikdienas situācijās un par saziņu ar radniekiem un draugiem Latvijā (t. i., par saziņas veidiem, biežumu, valodām, komunikācijas problēmām u. tml.).

Viens no intervijas pirmās sadaļas jautājumiem bija: “Vai saziņā tiek lietots arī kāds dialekts?”. Atbildot uz šo jautājumu, respondenti ir minējuši gan mītnes zemēs lietotās reģionālās valodas, piemēram, Spānijā lietoto katalāņu valodu, gan komentējuši savu reģionālo izcelsmi, latgaliešu valodas lietojumu, dzīvojot vai viesojoties Latvijā, vai arī atsaukušies uz Kurzemes akcentu savā runā. Šajā priekšlasījumā tiks analizēta tieši šī intervijas daļa, kas saistīta ar latviešu valodas reģionālo variantu lietojuma praksi diasporas ģimenēs vai sarunās ar paplašināto ģimeni, viesojoties Latvijā. Īpaša uzmanība tiks pievērsta respondentu lingvistiskajai attieksmei pret reģionālajām valodām, kas balstīta pārliecībā par noteiktu valodu vai izlokšņu vērtību, kā simbolisko, tā pragmatisko. Priekšlasījumā tiks dots arī ieskats jautājumā par lingvistiskās attieksmes maiņu un iemesliem, īpaši, sociolingvistiskās vides ietekmei uz valodas vērtības mazināšanos vai paaugstināšanos. Attieksmē pret latgaliešu valodu neliela uzmanība tiks pievērsta arī t.s. vecās diasporas un jaunās diasporas salīdzinājumam.

Priekšlasījumā tiks analizēti gan iegūtie dati, gan tiks dots ieskats pašā pētnieciskajā procesā, proti, kvalitatīvo datu grupēšanā, interpretācijā un digitālo risinājumu meklēšanā. Atbildes tiks sniegtas uz tādiem pētījuma jautājumiem kā: 1) vai diasporas ģimenēs tiek nodota tālāk latgaliešu valoda; 2) kāda ir diasporas latviešu attieksme pret latgaliešu valodu un citiem reģionālajiem variantiem un kas to ir veidojis vai turpina veidot; 3) kādas ir digitālās iespējas kvalitatīvo datu analizē un vizualizācijā?

Pētījuma pamatā ir 30 padziļinātās intervijas (25–80 min. garas) ar latviski runājošiem informantiem, kas dzīvo kādā no Eiropas valstīm (Lielbritānijā, Īrijā, Norvēģijā, Somijā, Dānijā, Vācijā, Spānijā un Grieķijā), ASV vai Jaunzēlandē. Lai gan uz interviju tika aicināti abi vecāki un bērni, visos gadījumos informantes ir mammas, vienā intervijā piedalījās arī respondentes divi pieaugušie bērni (18 un 28 gadi). Intervijās pieminēto bērnu vecums ir amplitūdā no diviem mēnešiem līdz 36 gadiem. Dati tika iegūti 2023.–2025. gadā.

Šis pētījums ir izstrādāts ar Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstu (projekts Nr. RTU- ZG- 2024/1-0006 “Ģimenes valodu politika un kartogrāfija: digitālās humanitārās zinātnes Latvijas ģimeņu daudzvalodu prakses un attieksmes izzināšanai”).

IEVA OZOLA

RTU Liepājas akadēmija
ievaozola21@gmail.com

Latgalistikas dotumi Liepājā: saturis un pētniecības iespējas

21. gs. Liepāja un tās universitāte attīstās kā Kurzemes, īpaši Lejaskurzemes, valodas, folkloras un literatūras izpētes centrs, taču universitātes zinātniskajā kolekcijā uzkrāti arī citu Latvijas kultūrvēsturisko zemju, tostarp Latgales, folkloras un valodas dotumi, kas pētniekiem zināmi daudz mazāk vai nemaz.

Liepājas kolekcijas reģionālo daudzveidību noteikuši vairāki faktori (arī Ančevska 2022: 90–93): objektīvie – studiju programmu prasības (obligāta folkloras un / vai dialektoloģijas prakse) un studentu dzimtā vai dzīvesvieta, kur īstenoti prakses uzdevumi, kā arī subjektīvie – akadēmiskā personāla zinātniskās intereses, kas ir būtisks faktors latgalistikas tematikai Liepājas akadēmiskajā vidē 20. gs. 2. pusē.

Patstāvīgs folkloras un valodas (apvidvārdi, vietvārdi) dotumu krājums Liepājā veidojas kopš 20. gs. 90. gadiem (līdz tam studentu vākumi nodoti Latvijas PSR ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūtam), bet tā pieejamība pētniekiem un citiem interesentiem ir atšķirīga: folkloras krājums (1987–2021) ir digitalizēts un pieejams ikvienam vietnē garamantas.lv (sk. Latviešu folkloras krātuve: Liepājas Universitātes krājums), turpretim valodas krājums joprojām pastāv kā rokrakstu un manuskriptu kolekcija.

Latgalistikas dotumu vākšanu un izpēti Liepājā būtiski ietekmējusi latgalietes – profesores Dr.habil.philol. Antoņinas Reķēnas – 45 gadu (1953–1998) akadēmiskā darbība Liepājā. Izšķirami vairāki darbības virzieni: Reķēnas pašas zinātniskās intereses un darbs Dienvidlatgales izlokšņu, īpaši dzimtās Kalupes un tās kaimiņizlokšņu, izpētē (“Kalupes izlokšnes vārdnīca” 1998; monogrāfija “Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izlokšnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās” 1975, iestrādes monogrāfijai par Dienvidlatgales izlokšņu un lietuviešu valodas leksikas semantiskajām paralēlēm u. c.); studentu sagatavošana valodas dotumu vākšanai sadarbībā ar Valodas un literatūras institūta dialektologiem un onomastikas pētniekiem; studiju darbu vadīšana, īpaši rosinot Latgales studentus.

Liepājas kolekcijā glabājas deviņi Reķēnas vadīti diplomdarbi latgalistikā, kas veltīti leksikas tematiskajām grupām “Ēdieni” (Bērpils 1976, Līksna 1978, Barkava 1979), “Vērpšana un aušana” (Aglona 1978), “Lopkopība” (Stirniene 1982), tautasdziesmu leksikai (Auleja 1984) un toponīmikai (Cibla 1979, Malta 1985, Šķilbēni 1989). Šo darbu zinātnisko nozīmi un pētniecības potenciālu apliecina vairāki faktori: oriģināls un zinātniskās vadītājas pārbaudīts valodas dotumu kopums; lingvistiskā apraksta un analīzes standarts leksēmu analīzē (atbilst dialektālo vārdnīcu šķirklju izveides standartam); izlokšņu teksti ar kultūrvēsturiski nozīmīgu informāciju.

Atšķirībā no Lejaskurzemes kolekcijas līdz šim publicētos pētījumos atsauču uz Liepājas kolekcijas latgalistikas dotumiem ir maz, arī profesores Reķēnas pētījumos tiešu atsauču ir nedaudz (Ozola 2015: 46). Vienīgais pētījums, kurā tieša norāde uz studentu oriģinālo vākumu dota, ir 4. Vissavienības baltistu konferencē (1980) nolasītais referāts “Mūsdienu lauksaimniecības leksikas attīstības galvenās tendences latviešu valodas izlokšnēs”, kas ir pamats tāda paša nosaukuma rakstam (1985): bez Reķēnas vākumiem Kalupē un Līksnā izmantots Liepājas studentu darbs četrās dažādu dialektu izlokšnēs – Stirnienē, Sinolē, Laidzē, Rucavā (Ozola 2015: 46–47).

Profesores Antoņinas Reķēnas personībai bija svarīga loma latgalistikas popularizēšanā Liepājā 20. gs. 80. gadu nogalē un 90. gados, kad, Atmodas kustības rosināta, Liepājā izveidojas “Liepājas Latgaļu kultūras biedrība” (dibināta 1988). Joprojām aktuāls ir izdevuma “Mōras Zeme” raksta “Jaunie filologi, meklējiet rakstos” aicinājums: “LU Baltu valodu katedrā un Liepājas Pedagoģiskās augstskolas Latviešu valodas katedrā ir vairāki kursadarbi un

diplomdarbi par Latgales izlokšņu leksiku. Lūk, uzdevums Latgales filologiem – turpināt vākt izlokšņu materiālus un inventarizēt jau savāktos faktus.” (Reķēna 1992)

Literatūra

- Ančevska, Ieva. 2022. Liepājas Universitātes folkloras krājuma veidošanās, apstrāde un digitālā pieejamība. *Letonica*, Nr. 47, 88–102.
- Latviešu folkloras krātuve, Liepājas Universitātes krājums. Pieejams: <https://garamantas.lv/lv/repository/1477981/Liepajas-Universitates-krajums> (skatīts 23.04.2025.)
- Ozola, Ieva. 2015. Lejaskurzemes izlokšņu dotumi Antoņinas Reķēnas pētījumos. *Piemares ļaudis un likteņi*, Nr. 1. Liepāja: LiePA, 45–52.
- Reķēna, Antoņina. 1992. Jaunie filologi, meklējiet rakstos. *Mōras Zeme*. Nr. 44, 21.11.1992.

ANNA STAFECKA

LU HZF Latviešu valodas institūts
anna.stafecka@inbox.lv

Izloksne un tradīcija 19. gadsimta vidus latgaliešu rakstu avotā „Nutikszonas Biblias.” (1860)

19. gadsimta pirmajā pusē un vidū latgaliešu grāmatu valodā izteiksmes un rakstības ziņā vērojama lejupslīde. Valda uzskats, ka ar labu, tautai tuvu valodu izceļas *vācbaltu/poļu* publicists, vēsturnieks, etnogrāfs, folklorists Gustavs Manteifelis (1832.–1916). Gustavam Manteifelim piedēvē arī latgaliski tulkotos Bībeles stāstus, kas publicēti 1860. gadā (atkārtots izdevums 1861. gadā) *Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Waca un Jauna Istodiuma...*, ko veido fragmenti no Vecās un Jaunās Derības. Grāmata vienkāršā un saprotamā valodā vēsta par svarīgākajiem Bībeles notikumiem. Izdevuma titullapā teikts, ka tā *parakstieja nu Baznickunga K. Schmidta un porlykta uz latwiszkas meles nu Draugim Latwiszu-Barnu Inflantu zemes*. Tātad tas varētu būt kolektīvs darbs?

Rakstībā Bībeles stāstu tulkojumā turpināta jau pastāvošā latgaliešu rakstības tradīcija, taču laikam poļu rakstības reformas ietekmē divskaņa otrais komponents atspoguļots ne tikai ar *y* (*gayszums, puysis*), bet plaši sastop arī *j* (*grejda, rejzi*).

Ja latgaliešu rakstu avotu valoda līdz 19. gadsimtam ir balstīta uz Latgales dienvidu izloksnēm, tad 19. gadsimta vidū līdz ar G. Manteifeļa darbību rakstu valodā ienāk arī Latgales vidus un austrumu izloksnēm raksturīgās pazīmes, piem., līdzās tradicionālajām nomena vienskaitļa ģenitīva, daudzskaitļa datīva un akuzatīva galotnēm *-as, -es, -is* sastop arī *-is, -ys* (*ziemis, majzis*).

Līdzās tradicionālajai īpašības vārda noteiktajai galotnei *-ais* retumis sastop arī Latgales vidus un austrumu izloksnēm raksturīgo galotni *-īs* (*tymsis, wacis*). Atrodamas arī šajās izloksnēs sastopamās personu vietniekvārdu daudzskaitļa akuzatīva formas *myusus, jyusus*, piem., *jyusus* pi *sewis paimszu*.

Ar piedēkļiem atvasinātajos atgriezeniskajos darbības vārdos sastop kā formantu *-sa-* (*nasawiere* ‘neskatījās’), tā arī *-si-* resp. *-sy-* (*atsidareys* ‘atvērsies’). Visai bieži sastopama dubultā atgriezeniskā morfēma, piem., *pasyrodiejos*, ko uzskata par jauninājumu.

Nekonsekventi lietotas vēlējuma izteiksmes formas ar atšķirīgām galotnēm katrai personai. Izplatītas Latgales izloksnēm raksturīgās personu galotnes, kas ir arī latgaliešu rakstu valodas tradīcija, piem., *es byutum, tu dutim, jyus byutumet*. Taču visai bieži sastopamais personu galotņu jaukums, iespējams, norāda uz nestabilu šo formu lietojumu jau 19. gadsimta vidū.

Divdabju lietojumā turpināta jau esošā latgaliešu rakstības tradīcija. Bieži sastopami divdabji ar izskaņu *-ams*. Tie lietoti kā tagadnes aktīvie lokāmie divdabji, piem., *dagams* ‘degošs’ *kryums*, kā tagadnes pasīvie divdabji, piem., *pazieystami* ar *gudrybu*. Nereti tie ir arī nelokāmā divdabja ar *-am* funkcijā, piem., *dzierdieja gonus stostamus* ‘stāstām’. Sastopami arī no *i*-celma darbības vārdiem darināti nelokāmie divdabji ar *-īt (-eit)*, kas mūsdienu izloksnēs fiksēti tikai sporādiski, piem., *wyssim dzierdieyt, wyssim redzieyt*. Retāk sastopami divdabji ar *-dams*, piem., *nasdama trauku*.

Tekstā sporādiski fiksētas arī citu Latgales izloksņu īpatnības, piem., dienvidu izloksnēs izplatītā personu vietniekvārdu datīva forma akuzatīva vietā (*es syutu jums*), ziemeļu un dienvidrietumu izloksnēm raksturīgā vietniekvārdu un īpašības vārdu izskaņa *-uods* (*wyssodu kūku*), kas varētu liecināt par vairāku tulkotāju darbu.

Nozīmīgs avots latgaliešu rakstu valodas tradīcijas attīstībā ir bijusi lejaslatviešu rakstība. Tajā sastopamās valodas parādības, kas nav raksturīgas izloksnēm, tomēr ir nostiprinājušās latgaliešu rakstu valodā, piem., vietniekvārds *viņš*, konstrukcija *iekš + ģenitīvs* lokatīva izteikšanai, darbības vārda nākotnes formas, nenoteiksme supīna vietā, saiklis *un*.

Vārdu krājumu raksturo plašs Latgales vidus izloksnēm raksturīgais leksikas slānis. Atrodami mantoti vārdi, kuri vai nu ir zuduši, vai retumis sastopami vecākās paaudzes runā, piem., *gauss* ‘pārticīgs, bagātīgs’, *sônkaula* ‘ribas’, *progoreygi* ‘alkatīgi’, *gardiedzie*, *dzalwiâdiâra* ‘varavīksne’, *padiebbesis* ‘mākonis’.

Minami daži iespējamie aizguvumi no lietuviešu valodas, piem. *palyka par poszytoju* ‘zemes apstrādātāju, arāju’, *izpazina* ‘izsūdzēja (grēkus)’, *buds* ‘daba, raksturs’. Tulkojumā daudz slāvismu, piem., *pakuta* ‘gandarīšana’, *pūsts* ‘tukšs’, *obrozs* ‘attēls’), *ciotka* ‘tante’, *prāca* ‘darbs’.

Kopumā Bībeles tekstu tulkojumā ir turpināta 18. un 19. gadsimta latgaliešu rakstu avotos izveidojusies stihiskā normatīvisma tradīcija, kā pamatā ir Dienvidlatgales izloksnes, taču līdz ar G. Manteifeļa darbību tajā ienāk arī Viduslatgales izlokšņu īpatnības.

ILGA ŠUPLINSKA

RTU Rēzeknes akadēmija
ilga.suplinska@rtu.lv

Latgalīšu volūdys tezaurs – spēles ar nozīmēm – darbības vārda dzeit gadījuma analīze

Ideja par nepieciešamību pēc skaidrojošās vārdnīcas latgaliešu valodā ir virtojusi gaisā jau kopš 21. gadsimta sākuma, iespējams, arī agrāk. Bet ap latgalistikas konferenču laiku (2008–2019) sākās neliela rosība – tikšanās, domu biedru grupu veidošanās, finansējuma, labākā tehnoloģiskā risinājuma meklēšana, kas palēnām materializēja šo ideju. Būtiski izcelt vismaz divus svarīgus priekšdarbus: 1) 2011.–2013. gadā Latvijas–Lietuvas pārrobežu projektā „Humanitārās izglītības pētniecības infrastruktūras izveide Austrumlatvijā, Lietuvā” (HipiLatLit) Rēzeknes Augstskolai (kopš 2025. gada 1. aprīļa – Rīgas Tehniskās universitātes Rēzeknes akadēmija) sadarbībā ar Kauņas Vītāuta Dižā Universitāti un LU Matemātikas un informātikas institūtu izdevās izveidot pirmo latgaliešu valodas korpusu (1 milj. vārdlietojumu) un lietuviešu-latviešu-latgaliešu biežuma vārdnīcu¹ (10 000 vārdi, latgaliešu vārdu ir vairāk, jo, tulkojot no lietuviešu valodas, tika meklēti vārdi arī ar emocionālu vai stilistisku nokrāsu, piedāvāti sinonīmi. Tas ļāva 2020. gadā papildināt mūsdienu latgaliešu valodas korpusu līdz 2 milj. vārdlietojumam², domāt par korpusa marķējumu, pareizrakstības rīku un joprojām par skaidrojošās vārdnīcas nepieciešamību), 2) pateicoties valodniekam Aleksejam Andronovam, ir digitalizēts iepriekš izdoto vārdnīcu materiāls. Tāpēc ir tikai likumsakarīgi, ka valsts pētījumu programmā “Digitālā humanitārā zinātne” beidzot ir sācies darbs pie latgaliešu valodas tēzaura izveides.³

Kā elektroniskā izdevuma ievadā atzīst tā autore: „*Latgaliešu valodas (LTG) tēzaurs* ir iecerēts kā plaša elektroniska skaidrojošā un sinonīmu vārdnīca, kam ir trīs pamatuzdevumi. Pirmkārt, dokumentēt latgaliešu leksiku visā tās bagātībā, vienā vietā apkopojot datus no dažādiem avotiem: 20. un 21. gadsimtā izdotām vārdnīcām un publicētiem vārdu sarakstiem, rakstītiem tekstiem un runas ierakstiem. (...) Otrkārt, saglabāt un attīstīt latgaliešu rakstu valodu, veicinot tās lietošanu. (...) Treškārt, mūsdienās valodas attīstībai, pētniecībai un lietojumam nozīmīga ir arī tās funkcionēšana digitālajā vidē. *LTG tēzaurs* ir viens no vairākiem rīkiem, kas to nodrošina.”⁴ Jāpiebilst, ka aizraujošākais vārdnīcas veidošanas procesā ir tieši nozīmju meklēšanas, salīdzināšanas, to transformāciju fiksēšanas process. Šī pētījuma mērķis ir atklāt vārdnīcas tapšanas problēmjautājums, analizējot darbības vārda *dzeit* gadījumu.

Pirmkārt, fiksējot katru vārdnīcas šķirkli tiek veikta lokāla izpēte, izskatot, vai konkrētais piemērs ir fiksēts vārdnīcās, ar kādām nozīmēm un rakstības variantiem, tad leksēmas formas tiek meklētas mūsdienu latgaliešu valodas korpusā. Analizējot piemēru, semantiku, lietojuma biežumu, veidojas leksēmas nozīmju apraksts.

Otrkārt, ja pirmās tēzaura publikotās versijas fokuss bija tieši uz biežuma ziņā vairāk lietotajiem (saraksts ar 2200 vārdiem, kas dažādās vārdformās pieminēti vismaz 100 reizes) un no latviešu literārās valodas atšķirīgajiem vārdiem, tad šobrīd, lai parādītu vārddarināšanas un gramatisko paradigmu daudzveidību, ne mazāk svarīgs ir vienas saknes vārdu morfoloģiskos atvasinājumu un stabilo vārdsavienojumu apraksts.

Treškārt, tiks sīkāk analizēts darbības vārda *dzeit* nozīmju, morfoloģisko saišu un nedalāmo vārsavienojumu piemērs, atklājot: 1) izmaiņas vārda nozīmēs, piemēram, *dzeit* dažādie atvasinājumi ar priedēkļiem (*aiz-*, *ap-*, *da-*, *ī-*, *īž-*, *na-*), tāpat kā ar priedēkli un refleksīvo komponentu (*aiza-*, *atsa-*, *dqsa-*, *īsa-*, *nūsa-*, *pasa-*, *sasa-*) atrodami

1 Leikuma L.; et al. (2013). The Lithuanian-Latvian-Latgalian Dictionary. *Lietuviešu-latviešu-latgaliešu vārdnīca*.

2 Briška, Anna; et al. (2022). Corpus of Contemporary Latgalian Texts 2022 (MuLa 2022), CLARIN library at IMCS, University of Latvia, <http://hdl.handle.net/20.500.12574/72>.

3 LTG tēzaura veidošana uzsākta 2022. gadā Valsts pētījumu programmas “Digitālās humanitārās zinātnes” projektā “Atvērtas un FAIR principiem atbilstošas digitālo humanitāro zinātņu ekosistēmas attīstība Latvijā (DHELI)”, Nr. VPP-IZM-DH-2022/1-0002.

4 Kļavinska, Antra et al. (2025). Par Latgaliešu valodas tēzauru. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, <http://hdl.handle.net/20.500.12574/116>.

atvasinājumi vārdnīcās (LLLD 2013, Bērzkalns 2007, KiV)¹ kā pirmo izceļ dzišanas nozīmi saistībā ar lopkopību, tai pašā laikā MuLa rada, ka 20. gs. beigās 21. gs. sākuma lietojumā vairāk dominē tās nozīmes, kas saistītas ar vardarbību, piespiedu cilvēku, noteiktas sabiedrības daļas padzišanu no ierastās vides, 2) līdzīgi ir ar nedalāmiem vārdsavienojumiem, frazeoloģiskiem izteicieniem, piemēram, *dzeit sars, izdzeit cērmis* novēco, tiek lietoti retāk, tai pašā laikā frazeoloģisko izteicienu *dzeit luni* vārdnīcās atrast nevar, bet literatūrā un mūsdienu sarunvalodā var fiksēt, 3) vārdnīcās ir atrodami tādi atvasinājumi kā *dzynuļš, dzeišanos, pīdziniejs*, bet MuLa var atrast leksēmu *izdziniejs, tostū izdziniejs*.

Vērojot šo nozīmju maiņu, piemērus, var iegūt priekšstatu par latgaliešu valodas, ka arī to nosaukto reāliju, tradīciju zudumu, mazināšanos vai tieši pretēji popularitāti un pārmantojamību.

1 Sk. Kļavinska, Antra et al. (2025). Izmantotie avoti. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, <http://hdl.handle.net/20.500.12574/116>.

ANNA VULĀNE

Latvijas Universitāte
anna.vulane@lu.lv

Ieskats valodniecības terminu lietojumā Antona Skrindas darbā “Latwišu wolúdas gramatika”

20. gadsimta sākumā pēc latīņu drukas aizlieguma atcelšanas (1904) latgaliešiem pavērās iespēja pašiem attīstīt savu rakstu valodu, izstrādāt mācību līdzekļus un rūpēties par tās apguvi skolās.

1908. gadā Pēterburgā iznāk pirmā latgaliešu izstrādātā “Latwišu wolúdas gramatika”, kuras autors ir kara ārsts, dzejnieks, publicists un tulkotājs Antons Skrinda (Ontons Skrynda, 1881–1918). Tā rakstīta krievu valodā, bet piemēri, formu paradigmas, nedaudzie tekstu paraugi doti latgaliski. Darbā iekļauts gan ortogrāfijas apspriedēs (1903; 1907) lemtais par dažādu skaņu pierakstu, gan atkāpes no tā un paša autora atziņas. Izdevums domāts galvenokārt Pēterburgas garīgā semināra vajadzībām.

Kaut arī A. Skrindas rakstības principi nebija veiksmīgi (Breidaks, 1993) un daudzas normas neatbilda tautas valodai, tomēr tā bija normatīva līdz 1918. gada ortogrāfijas konferencei un kalpoja par pamatu gan rakstītājiem un pedagogiem, gan diskusijām un turpmākai ortogrāfijas jautājumu risināšanai līdz pat Pētera (Pītera) Stroda vadītās ortogrāfijas komisijas (1927) pieņemto pareizrakstības nosacījumu publicēšanai 1929. gadā, kā arī būtiski ietekmēja jauno noteikumu izstrādi.

Referāta pamatu veido 167 A. Skrindas izvēlētie termini un to sinonīmi, kas lietoti paralēli attiecīgajiem apzīmējumiem krievu valodā, retumis blakus dodot atbilstošu aizguvumu no latīņu vai grieķu valodas, piem., *злаголь* – *laika wòrds* (*verbs*), *слог* – *sillaba* или *balsins*. Pētījuma mērķis ir sniegt pārskatu par terminiem, kuri atšķiras no mūsdienu latgaliešu valodā lietotajiem.

Gramatikā koncentrēti raksturota fonētiskā un morfoloģiskā sistēma, nelietojot nozaru nosaukumus, norādīta formu pareizrakstība, pastarpināti minot atsevišķus vārddarināšanas un sintakses gadījumus. Terminu kopums atspoguļo latviešu valodas gramatikām raksturīgos nominācijas līdzekļu meklējumus un lielā mērā sasaucas gan ar vairākās 19. gadsimta gramatikās sastopamajiem apzīmējumiem (Paegle, 1999), gan ar Jāņa Endzelīna un Kārļa Milēnbaha “Latviešu gramatikā” (1907) lietotajiem terminiem. Var hipotētiski pieļaut, ka A. Skrindam ir bijuši zināmi kādu gramatiku autoru darbi, tomēr to salīdzinājums neliecina par viena darba būtisku ietekmi.

Fonētiskās sistēmas aprakstā specifiski apzīmējumi izvēlēti krītošās (*gravis*) un lauztās (*akūts* un *jumtiņš*) intonācijas nosaukšanai, proti, garuma zīmes (*stiptò, gryustò, lauztò (jumtinš) garuma zeime*), zilbe līdzīgi kā dažos citu autoru darbos dēvēta par *balsini*, patskaņi un divskaņi ir *wínkòršas* un *salyktas patskianas (diwskanias)*, savukārt mīksto un cieto līdzskaņu iedalījumā rodami citās gramatikās nemanīti apzīmējumi *šniòkuli* un *kròteilu (augšleju) leidzskanias l, n, r*, kuras dēvētas arī par plūstošām skaņām.

Morfoloģiskās sistēmas raksturojumā konstatēts plašākais no mūsdienu valodas atšķirīgu terminu lietojums. Deviņu vārdšķiru (*woludas dalias*) nosaukšanai izmantotas analītiskās leksēmas, atšķirīgi nosauktas četras: *laika wòrds* (darbības vārds), *satiksmes wòrds* (prievārds), *wínotojs // bídrotòjs* (saiklis), *jutuma wòrds* (izsaukmes vārds). Izvēlētie termini atspoguļo vai nu vārdšķirai raksturīgo kategoriju, funkciju, vai emocionālo niansi.

Lietvārdu (*litas w.*) raksturošanai izmantoti apzīmējumi *wòrdi* un *priksmati*, pēdējos nosaucot *jyutami (dzeiwi – zyrgs, nadzeiwi – spolwa)*, *dùmojami (gors) priksmati*, bet vārdi dalīti *sowuma (Juzups)*, kas varētu būt tulkojums no krievu valodas, *sugas, kùpības* un *wilas* vārdos.

Locījumu nosaukšanai izvēlēti divi paņēmieni – skaitliskais (*pyrmajs – sastajs*) un semantiskais, proti: *sókuma, nuteikuma, dawuma, papildējuma, witas, saukuma lùcējums*. Par instrumentāli (*leidzeklia lùcējums*) norādīts, ka tāda locījuma latviešu valodā vairs nav.

Šķiet, krievu valodas ietekme manāma arī deminutīvu iedalījumā, norādot, ka ir *mozynojami*, *meilynojami* un *zamynojami priksmati*.

Īpašības (*eipašības*) vārdu raksturojumā nav būtisku atšķirību, savukārt par skaitļa vārdiem norādīts, ka ir *eisti* (pamata) un *kòrtas* skaitļa vārdi.

Vietniekvārdi dalīti astoņās grupās, no kurām minami *atsagrīžšonas*, *atteicības*, *aizròdējuma*, *(na)nùteikuma* *witinika wòrdi*.

Darbības vārdu (arī *laikwords*) kategoriju raksturojumā norādīta *prikspagòtne*, *beigta*, *nabeigta pagòtne* un *nòkùtne*, nosauktas 6 izteiksmes, t. sk. *nanùteikta* un *nùleiguma izteiksme*, kā arī 5 kārtas – *dorùtne*, *cišùtne*, *atsagrīžama*, *sowstarpeja* un *wideja kòrta*, kā arī locīti *kòdības* un *apstòklia divdabi*.

A. Skrindas gramatika kļuvusi par latgaliešu rakstu valodas vēstures pieminekli un ir nozīmīgs ieguldījums latgaliešu rakstu valodas attīstībā.

Literatūra

- Breidaks, A. (1993). Latgališu rokstu volūdas sòkùtne un atteisteiba. *Tāvu zemes kalendārs 1993*. Rēzekne: Latgolas kulturas centra izdevnīceiba, 124–129.
- Endzelīns, J., Milenbahs, K. (1907). *Latweeschu gramatika*. Rīga: K. J. Zichmaņa apg.
- Paegle, Dz. (1999). *Latviešu valodas mācībgrāmatu paaudzes. Pirmā paaudze 1874–1907*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Skrynda, O. (1908). *Латышская грамматика латгальскаго нарѣчія*. = *Latwišu wolūdas gramatika*. Pēterburga: [b. i.].